

Antonín Rašek

Patnáct let polistopadové armády

Patnáct let po zrodu Československé republiky v roce 1918 se dostal k moci u sousedů A. Hitler. Za dalších patnáct let jsme se v roce 1948 stali součástí tzv. socialistické soustavy. Patnáct let pro roce 1989 jsme součástí západního světa, získali jsme tak nejvyšší bezpečnostní statut, ale zároveň se po dvou horkých a jedné studené světové válce s vysokou mírou pravděpodobnosti ocitáme ve světové válce čtvrté: proti mezinárodnímu terorismu. Čím prošla za uplynulé půldruhé dekády naše armáda?

Již před Listopadem bylo zřejmé, že úspěch demokratické revoluce bude záviset na tom, jak se zachová armáda. v historii i v současnosti se najde dostatek příkladů zneužívání vojáků k potlačení demokratických snah. Ani u nás by to nebylo tak složité, kdyby se pro to někdo rozhodl. Armáda měla 4500 bojových vozidel pěchoty a 3500 tanků. Byla i připravena zasáhnout. Ochotní by se pravděpodobně našli, i když stále větší část vojáků z povolání, nemluvě o vojácích v základní službě, si uvědomovala, že by to bylo šílenství. Kromě toho na rozdíl od roku 1968 chyběla vnější síla ochotná pomoci. Gorbačovův Sovětský svaz jí nebyl.

Koncepce obrany vycházela do roku 1989 z bipolárního rozdělení světa a podřízenosti Varšavské smlouvě. Naše armáda byla součástí prvního operačního sledu západního strategického směru a tomuto určení odpovídala organizační struktura, rozmístění, operační plány a obsah štábních cvičení. Naše území bylo rozděleno do dvou vojenských okruhů. Hlavní bojovou sílu tvořilo patnáct vševojskových divizí, dvě divize letecké, dvě divize protivzdušné obrany, dělostřelecká divize, raketové a protiletadlové raketové svazky a útvary. Armáda měla 250 tisíc lidí, z toho 60 tisíc vojáků z povolání. v případě válečného konfliktu se měla změnit ve vševojskový front, kterému byly podřízeny i sovětské jednotky dislokované na našem území; měl mu velet československý generál, velitel západního vojenského okruhu. Vyšší velení by ovšem zůstalo Sovětské armádě.

Pro porážku totalitního režimu a jeho demokratickou transformaci bylo nutné získat armádu na stranu demokratických sil, nebo ji aspoň neutralizovat; udržet přitom její akceschopnost, eliminovat působení komunistické strany v armádě, co nejrychleji provést na klíčových místech ministerstva obrany a ve velení armády základní personální změny a zajistit civilní kontrolu.

Nebylo to jednoduché: všichni generálové, 82 procent důstojníků a 51 procent praporčíků byli členy KSČ. Byla to i slabina režimu, protože členství bylo stále formálnější. Podstatná část vojáků z povolání také vystoupila z KSČ (u části leteckých útvarů až 70 procent!) před přijetím branného zákona v březnu 1990, který členství ve stranách vojákům zakazoval. Nezdálo se, že by toho litovali. Část vojáků se vrátila ke KSČM až poté, kdy v armádě neuspěli.

Nové vedení státu, zvláště z iniciativy Václava Havla, zvolilo – nejspíš intuitivně – pro základní transformační změny v armádě strategii sice zdánlivě riskantní, ale úspěšnou: nechat provést přeměny samotnými vojáky. Po odvolání ministra obrany Milana Václavíka se jeho nástupcem stal náčelník generálního štábu generálplukovník Miroslav Vacek, projevující loajalitu. Ten v prvních transformačních krocích zrušil Hlavní politickou správu jako představitelku KSČ v armádě a odhodlal se i k základním personálním opatřením. Jeho koncepce byla jednoduchá: po atestacích měli odejít ti, kdo se politicky i morálně zkompromitovali nebo nechtěli sloužit a v armádě setrvali nedobrovolně. v nejvyšším vedení a velení tím zároveň nastala generační výměna, protože – stejně jako celá totalitní společnost – i armáda měla gerontokratické rysy. Odešlo postupně osm desítek generálů, tj. polovina, a přes čtyři tisíce důstojníků. S armádou se však rozloučilo i několik tisíc praporčíků, kteří dlouhodobě nechtěli sloužit.

Tento postup měl i kritiky, poukazující na to, že generálové a vyšší důstojníci odešli až se stotisícovým odstupným a se slušnými důchody. Jaké komplikace však mohly nastat, kdyby byl zvolen jiný než právně závazný postup?

Pomohli rehabilitovaní

Ve srovnání s jinými postkomunistickým zeměmi měla naše země a její armáda i policie jisté specifikum. Mohla se opřít o rehabilitované příslušníky, kteří museli z ozbro-

jených sil po 21. srpnu 1968 odejít. S nimi byli rehabilitováni žijící i zemřelí vojáci propuštění nebo dokonce věznění či popravení po únoru 1948. o rehabilitaci na základě zákona č. 87/1991 Sb. a RMO č. 7/1990 požádalo 11 710 bývalých vojáků z povolání, studentů vojenských škol a občanských pracovníků, kteří byli z armády protiprávně propuštěni v letech 1948 až 1989. Rehabilitováno bylo 9 138 žadatelů, tj. 78 procent. Zamítnuto bylo 2 572 žádostí. Při rehabilitaci bylo jmenováno nebo povýšeno do vyšších hodností 7 451 generálů, důstojníků a praporčíků. o úspěšnosti rehabilitací svědčí, že k soudu se odvolalo jen 18 žadatelů. Reaktivováno bylo 1 204 vojáků, další pracovali v resortu jako občanští zaměstnanci. Mnozí z rehabilitovaných zastávali vysoké funkce: náměstka ministra obrany, náčelníka generálního štábu, náčelníka personální správy, rektorů vojenských vysokých škol. Část bývalých vojáků se rozhodla reaktivovat, aby si zlepšila životní úroveň a dostala vyšší důchody. Někteří ovšem transformaci svými radikálními postoji komplikovali. Rehabilitace však proběhly mnohem spořádaněji než personální transformace. Tak důsledně a odpovědně nebyly provedeny v žádném jiném resortu či instituci.

Nová doktrína

Vnitřní život armády a její postavení na veřejnosti zprvu nejvíce ovlivnil zmíněný branný zákon a dále zákon o civilní službě, jehož důsledky však byly nejednoznačné. Na jedné straně umožnily části mužů nenastoupit prezenční službu, byla-li v rozporu s jejich svědomím, na druhé straně se desetitisíce mladých mužů vojenské službě jednoduše vyhnuly; značná část i v jejím průběhu, když se jim cokoli znelíbilo, a tak zákon musel být novelizován.

Rozhodující význam pro vývoj Československé armády však měla vojenská doktrína ČSFR, vyhlášená Federálním shromážděním 20. března 1991. Již 19. listopadu 1990 byla přijata Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě a v témže měsíci byla schválena koncepce výstavby Československé armády do roku 1993. Vojenská základní služba se zkrátila ze 24 na 18 měsíců. Vojenská doktrína nedefinovala konkrétního nepřítele a respektovala princip rozumné obranné dostatečnosti. Ukládala vybudovat armádu výlučně obranného charakteru. Podle doktríny se reorganizovala a redislokovaly se jednotky, které byly rozmístěny rovnoměrně po celém území. Bylo zrušeno devět motostřeleckých, pět tankových a dva letecké pluky a reorganizovány vševojskové divize. Letecký provoz se soustředil na dvanáct letišť. Armáda se změnila z útočné na obrannou, byla podřízena prezidentovi republiky, parlamentu a vládě a otevřela se společnosti.

Nová doktrína sice neoznačila nikoho za nepřítele, zároveň však neurčila ani – budoucího spojence. Některá opatření, jako např. zkrácení vojenské základní služby, byla nepřipravená, populistická; odradila velitele a vedla ke snižování náročnosti výcviku.

Podstatná změna nastala i po odchodu ministra obrany Vacka, kterého nahradil první poválečný civilní ministr Luboš Dobrovský. Za něho se transformace armády urychlila a situace stabilizovala. Dva roky po jeho nástupu se však Československo rozdělilo. Málo oceňujeme, že se armáda rozdělila profesionálně (na rozdíl např. od Jugoslávie), ačkoli byla nejen federální, ale převládalo v ní i federální cítění.

Nejvýznamnějším problémem armády v dalších letech bylo – při malém zájmu státních orgánů – značně laické ovlivňování rozhodovacích procesů. Základním úkolem se stalo vypracování bezpečnostní politiky, strategie jako syntézy mezinárodněpolitické koncepce, vojenské strategie a vnitřně bezpečnostní koncepce. Jen taková strategie se mohla stát východiskem, aby obrana nebyla pouze záležitostí armády a resortu obrany, ale celého státu a společnosti, všech občanů. K tomu bylo nutno přijmout základní legislativní dokument – zákon o obraně.

Po zrodu Armády České republiky se na těchto dokumentech začalo pracovat. K tomu byl nezbytný orgán typu Rady obrany státu, která měla spolu s vládou a dalšími ústavními subjekty tvořit vojenskou politiku, strategii obrany, řešit krizové situace, zabývat se přípravou hospodářské mobilizace, tvorbou strategických zásob, civilní obranou a ochranou. To se podařilo až po téměř šesti letech ČR – zásluhou ministra Miloslava Výborného.

Směr Severoatlantická aliance

Krátce po Listopadu jsme začali opouštět představu o neutralitě či budování tzv. kolektivní bezpečnosti; sílila, zvláště z iniciativy prezidenta Havla, orientace na vstup do NATO, projevující se v

aktivní činností v Radě pro spolupráci a vrcholící účastí v Partnerství pro mír. v tu dobu bylo možné zaznamenat dva přístupy. První, silnější, pro který byla postupně i většina občanů, preferoval vztahy západním směrem, k NATO jako garantu evropské bezpečnosti. Druhý, „historický“ přístup varoval před jednostrannou orientací, poukazyval na to, že se nám nikdy nevyplatila (1938, 1968). Z toho se vyvozovaly dva závěry: být při zajišťování bezpečnosti nezávislejší, víc spoléhat na sebe, nebo se rovnoměrně orientovat na všechny potenciální partnery v Evropě.

Převážila orientace k NATO. Preferovala ji politická pravice, střed i část levice s výjimkou KSČM. Málo jsme se ovšem tázali, jaký prospěch z našeho členství – kromě geostrategického – bude mít Aliance. Prioritní byl náš obranný zájem. Vstoupit do Aliance však znamenalo splnit řadu předpokladů, abychom i my pro ni byli přínosem. Vyžadovalo to mj. – kvůli větší bojové slučitelnosti a spolupráci s armádami NATO – dostatek prostředků na transformaci armády. Nebylo možné opomenout, že NATO nejen garantuje naši bezpečnost, ale že my zároveň budeme muset sdílet bezpečnostní hrozby. Předpokládalo se, že v budoucnosti se Armáda ČR bude skládat z jednotek rychlého nasazení, pozemního vojska, protivzdušné obrany a vojsk územní obrany. Jednotky rychlého nasazení budou profesionální, vojska územní obrany budou tvořit jak profesionálové, tak povolanci a záložníci. Letectvo a protivzdušná obrana budou koncipovány jako nejpohotovější složka armády, jejíž mírová a válečná struktura se neliší. To vyžadovalo další profesionalizaci.

Dne 21. prosince 1994 vláda ČR přijala novou vojenskou strategii. Hlavním principem bylo, že ČR a její armáda musí být připraveny čelit napadení jakkoli silným protivníkem z kteréhokoli směru a za jakýchkoli podmínek zahájení a vedení války s využitím možností mezinárodních bezpečnostních struktur a spojenců.

Bylo zřejmé, že toto zadání, i s návrhem vojenských struktur v počtu nejméně 32 brigád (brigáda rychlého nasazení, sedm mechanizovaných brigád, čtrnáct brigád územní obrany, pět leteckých základen, dvě brigády protiletadlového raketového vojska, tři brigády radiotechnického vojska a další útvary, jednotky a zařízení speciálních druhů vojsk), bylo nereálné a vzhledem k zastarávání zbraňových systémů a ceně nových neúnosné. Nereálné to bylo i vzhledem k početnímu stavu mírové armády, tvořící 0,6 až 0,7 procent populace, a válečnými stavy troj- až čtyřnásobnými. Potřeba politicky vyjasnit úlohu, postavení a charakter armády byla naléhavá.

Poslanecká sněmovna, zejména její Výbor pro obranu a bezpečnost, se ale více soustředovala na omezování moci armády, personální změny a kritiku. Východisko spatřovala jednostranně v členství v NATO. Vedoucí představitelé předpokládali brzký vstup do NATO, čemuž ovšem Partnerství pro mír nenavštěvovalo. Předpoklad urychleného členství byl i jednou z příčin, proč se včas nerozvinuly práce na představě o budoucí armádě.

Dosud neúspěšnější výzkumnou prací v této oblasti je Bezpečnostní politika České republiky, která vznikla v Ústavu mezinárodního vztahů pod vedením Jaroslava Jandy. Bezpečnostní politika se v ní poprvé chápe jako souhrnná kategorie, zahrnující bezpečnost, obranu a ochranu občana a státu, tedy jako záležitost zahraniční politiky, obrany, armády a vnitřní bezpečnosti i celé společnosti. Důraz klade na individuální ochranu občana demokratického státu.

K reálné podobě armády

Česká republika 12. března 1999 vstoupila do NATO. Členstvím získala republika nejvyšší bezpečnostní statut. Hlavním problémem však zůstávaly a zůstávají dluhy z minulosti, které ztěžují orientaci na budoucnost. Patří mezi ně zvláště podcenění obrany velkou částí politických reprezentantů a nedokončený systém civilního řízení a kontroly armády. Politické vedení státu se málo zajímalo o koncepci obrany země a tápalo i samotné vedení armády, když mělo vytýčit základní cíle obrany, zejména v budování obrany teritoriální. Samotní činitelé ministerstva a generálního štábu volali po politickém zadání.

Čtrnáct let od Listopadu a jedenáct let po zrodu AČR vláda 12. listopadu 2003 schválila Koncepci výstavby profesionální Armády České republiky a mobilizace ozbrojených sil České republiky, již se realizuje první skutečně zásadní reforma. Údivu nad plynutím času se nelze vyhnout: už v říjnu 1992 totiž Institut pro strategická studia publikoval práci Transformace Československé armády – Vznik republikových armád, v níž se dvěma samostatným armádám doporučovaly tři varianty dalšího rozvoje. Zpracovatelé se klonili k variantě výstavby nekonvenční a výrazně redukované armády sniž-

ním počtů z 1,0 % na 0,3 až 0,5 % populace. Netradiční řešení spočívalo ve věrohodném obranném modelu a v progresivních změnách chápání strategické koncepce obrany, s kritérii úspornosti, společného působení a vojenskostrategické účinnosti. Ona úspornost by uvolnila prostředky k odvrácení či oslabení hospodářských ohrožení, zbavila by sousední státy strachu a potřeby odvety; zároveň by zůstala věrohodná obranyschopnost. Postupně se profesionalizující armádu měly podle této varianty tvořit mobilní a funkční síly s moderní výzbrojí pro obranu teritoria, zřizované na nových principech, včetně složky určené k odvrácení a likvidace nových, netradičních rizik a ohrožení. Součástí pojetí byl systém malých jednotek obrany teritoria s odpovídající vazbou na zmíněné speciální síly a možností využití v zahraničních misích.

Tato varianta výrazně zvyšovala hospodárnost, podstatně omezovala těžkou bojovou techniku a drahé operační systémy (tanky, dělostřelectvo větších kalibrů, bombardovací letectvo); přinášela i další úspory. Umožňovala přitom vytvářet – i při podstatně méně početné armádě – nové prvky pro speciální druhy ohrožení států.

Musela uplynout řada let. Na ozbrojené složky se muselo málo efektivně vynaložit kolem půl bilionu korun (současné hodnoty), než došlo ke strategickému rozhodnutí. Náklady na skutečnou reformu nás teprve čekají. Vojenský rozpočet se navíc musí vypořádávat s minulými chybnými rozhodnutími, a to nejen pokud jde o nákup málo účinných zbraňových systémů, ale i o vysoké platby za výsluhu let vojáků z povolání, kteří v armádě působili zbytečně dlouho.

Naší ambicí je nyní zabezpečit účast v jedné mírové operaci s jádrem tvořeným částí brigády pozemních sil v počtu do 3000 osob (v původní koncepci 5000) po maximálně šest měsíců bez rotace (od roku 2007), nebo rovnocenným prvkem vzdušných sil po dobu maximálně tří měsíců bez rotace (po roce 2010). Přitom se má zachovat schopnost ochrany určených objektů důležitých pro obranu státu, schopnost přijmout síly NATO na území ČR aj. Připouštějí se i jiné podobné varianty.

Pozemní síly budou tvořit dvě mechanizované brigády, dělostřelecká brigáda a průzkumný prapor; vzdušné síly základny taktického letectva, vrtulníkového letectva, dopravního letectva, protiletadlová raketová brigáda, brigáda velení, řízení a průzkumu a správa letiště. Specializované síly budou sestávat z brigády chemické a biologické ochrany, Ústředního vojenského zdravotního ústavu, praporu pasivních sledovacích systémů a elektronického boje a Vojenského technického ústavu ochrany. Pro podporu a zabezpečení činnosti zejména pozemních, vzdušných a specializovaných sil v operacích vznikne komplet svazků a útvarů, zahrnující ženijní záchrannou brigádu, brigádu logistické podpory, spojovací prapor, prapor zabezpečení aj.

Přes všechen ztracený čas a zbytečně utracené peníze se vyjasnily kritické body rozhodování, identifikovaly se bariéry a limity dosavadního rozhodovacího procesu a vyjasnil další postup. Panuje shoda také v tom, že je zapotřebí čtyř klíčových dokumentů: Bezpečnostní strategie ČR, Strategie obrany ČR, Vojenská strategie ČR a Koncepce výstavby resortu obrany.

Antonín Rašek (1935) byl prvním polistopadovým civilním náměstkem ministra obrany pro sociální a humanitární věci; spolupracuje se Střediskem bezpečnostní politiky Centra pro sociální a ekonomické strategie UK.